

A nevetés és felejtés könyve

Részletek

(A kétféle nevetésről)

Azok, akik az ördögöt a Gonosz párthívének, az angyalokat pedig a Jó harcosainak tartják, átveszik az angyalok demagógiáját. A helyzet nyilvánvalóan bonyolultabb.

Az angyalok nem a Jó, hanem az isteni teremtés hívei. Az ördög, aki tagadja az isteni világ ésszerűségét, szemben áll ezzel a teremtéssel.

A világ fölötti uralmat – mint ismeretes – az angyalok és az ördögök osztották föl egymás között. A világ érdeke azonban nem követeli meg, hogy az angyalok az ördögök fölé kerekedjenek (ahogyan gyerekként hittem), csak bizonyos erőegyensúlyra van szüksége. Ha túl sok a megfellebbezhetetlen kinyilatkoztatás a Földön (az angyalok uralma), az ember összeroskad a terhe alatt; ha a világról lefoszlik minden értelem (az ördög uralma), az élet éppoly elviselhetetlen.

Ha valami hirtelen elveszíti neki tulajdonított értelmét, vélt helyét a dolgok állítólagos rendjében (egy Moszkvában kitanított marxista, aki hisz a horoszkópokban), nevetést fa-

kaszt. A nevetés eredetileg tehát az ördög birodalma. Tele van rosszindulattal (a dolgok másnak bizonyultak, mint aminek látszani akartak), de jótékony megkönnyebbüléssel is (minden sokkal könnyebb, mint amilyennek tűnt, nagyobb mozgásterünk maradt, komolyságunk szigora nem nyom agyon bennünket).

Amikor egy angyal először hallotta az ördög nevetését, elborzadt. Valamilyen ünnepségen történt, ahol rengetegen voltak, s egymás után mindenki csatlakozott az ördög ragályossá váló nevetéséhez. Az angyal azonnal felfogta, hogy ez a nevetés Isten és az Ő csodálatos dolgai ellen irányul. Tudta, hogy gyorsan tennie kell valamit, de gyengének és védtelennek érezte magát. S mivel képtelen volt bármit is kitalálni, utánozni kezdte ellenségét. Kítátotta a száját, szaggatott, gurgulázó hangot adott ki hangterjedelme felső regisztereiben, és ellentétes értelemmel töltötte meg: míg az ördög nevetése a dolgok értelmetlenségére figyelmeztet, az angyal lármázása afölött örvendezik, hogy a világon minden ésszerűen elrendezett, jól kigondolt, gyönyörű, jó és értelmes.

És ott állt, ördög és angyal, egymással szemben tátott szájjal, ugyanazon a hangon fejezték ki magukat, és mégis egymás tökéletes ellentétei voltak. És az ördög a nevető angyal láttán egyre jobban és harsányabban nevetett, mert a nevető angyal végtelenül nevetséges volt.

A nevetséges nevetés maga a katasztrófa. Ám az angyalok mégis nyertek valamit vele. Mindannyiunkat becsaptak e szemantikai trükkel. Mímelt nevetésüket és az eredetit (az ördögét) ugyanazzal a szóval nevezzük meg. Manapság az emberek már nem érzékelik, hogy ugyanaz a külső jelenség teljességgel ellentétes belső tartalmakat takar. A nevetésnek két fajtája van, és nekünk nincsenek szavaink arra, hogy az egyiket a másiktól megkülönböztessük.

* * *

1948 februárjában Klement Gottwald kommunista vezető kilépett egy prágai barokk palota erkélyére, hogy az Óvárosi térre zsúfolódott százezernyi polgártársához szóljon. Kivételes pillanat volt ez a cseh történelemben. Olyan sorsdöntő pillanat, amely csak egyszer-kétszer fordul elő ezredévenként.

Gottwaldot elvtársai vették körül, közvetlenül mellette Clementis állt. Esett a hó, hideg volt, és Gottwald hajadonfótt volt. Az aggódó Clementis levette saját szőrmesapkáját, és Gottwald fejére tette.

A párt propagandaosztálya több százezer példányban terjesztette az erkélyen álló Gottwald fényképét, aki prém-sapkával a fején, elvtársai gyűrűjében a néphez beszél. Azon az erkélyen kezdődött a kommunista Csehország történelme. Ezt a felvételt plakátokról, tankönyvekből, múzeumokból minden gyerek ismerte.

Négy évvel később Clementist árulással vádolták és felakasztották. A propagandaosztály kivakarta alakját a történelemből és – magától értetődően – minden fényképről. Azóta Gottwald egyedül áll az erkélyen. Ott, ahol Clementis volt, csak a palota puszta fala látható. Clementisből nem maradt más, csak a sapka Gottwald fején.

* * *

Allende meggyilkolása gyorsan elhomályosította a csehországi orosz invázió emlékét, a bangladesi vérengzések elfeledtették Allendét, a sínai háború túlharsogta Banglades jajszavát, a kambodzsai mészárlások elfeledtették a Sínai-félszigetet és így tovább, és így tovább, míg minden teljesen elfeledtet mindent.

Azokban az időkben, amikor a történelem még lassan mozgott, ritka eseményei könnyen megragadtak az emlékezetben olyan közismert *hátteret* alkotva, amely előtt a magánélet kalandjainak érdekfeszítő színháza játszódott. Manapság a történelem gyors iramban halad. Egy történelmi

esemény, amely hamar elfelejtődik ugyan, de másnap még az újdonság erejével hat, már nem az elbeszélések háttére, hanem meglepő *kaland*, amely a magánélet jól ismert banalitásainak háttére előtt játszódik.

Mivel egyetlen történelmi eseményről sem tételezhetjük fel többé, hogy közismert tény, a néhány évvel ezelőtt történeteket úgy kell kezelnem, mintha ezredévesek lennének: 1939-ben a német csapatok bevonultak Csehországba, és a cseh állam megszűnt létezni. 1945-ben az orosz csapatok vonultak be Csehországba, és az országot újra független köztársaságnak nevezték. Az emberek nagy lelkesedéssel fordultak Oroszország felé – mely kiűzte a németeket országukból –, és mivel a cseh kommunista pártot tekintették Oroszország hű képviselőjének, rokonszenveztek a párttal. Így történt, hogy 1948 februárjában a kommunisták vérontás és erőszak nélkül vették át a hatalmat a lakosság felének éljenzése közepette. És szögezzük le: a lakosság éljenző fele volt az energikusabb, az intelligensebb – a jobbik fél.

Igen, mondjon ki mit akar, a kommunisták voltak az okosabbak. Nagyra törő programmal álltak elő. Egy vadonatúj világ tervével, melyben mindenki rátalálna a helyére. Ellenfeleiknek nem voltak nagy álmaik, csupán kopott és unalmas erkölcsi normáik, s ezekkel akarták megfoltozni az eltűnt rend szakadozott nadrágját. Természetes volt tehát, hogy a nagyra törő lelkesedők győzedelmeskedtek a kompromisszumkeresők és óvatoskodók fölött, s halogatás nélkül hozzá is láttak álmuk megvalósításához: igazságos idill – mindenki számára.

Hadd ismételjem meg: *idill és mindenki számára*, hiszen az emberek mindig is vágytak idillre, egy kertre, ahol csalógányok énekelnek, a harmónia birodalmára, ahol a világ nem támad idegenként az emberre, s az emberek sem egymásra, hanem ahol a világ és minden ember egy anyagból mintázódik, s a tűz, amely beragyogja a mennyországot, az emberek szívében lobogó tűz. Mindenki egy nagyszerű Bach-fúga hangjegye, aki elutasítja ezt a létet, vacak kis fekete pont marad, felesleges és haszontalan, akit bárki

könnyedén felcsippenhet és az ujjai között szétmorzsolhat, mint egy bolhát.

Kezdetől fogva voltak olyanok, akik úgy vélték, hogy az idill jellege számukra nem megfelelő, és el akarták hagyni az országot. Ám mivel a definíció szerint az idill egy világ mindenki számára, azok, akik emigrálni akartak, voltaképpen az idill érvényességét tagadták – s így külföld helyett a rácok mögé kellett menniük. Hamarosan ezrek és újabb tízezrek kerültek börtönökbe, végül számos kommunista is, mint pl. Clementis, a külügyminiszter, aki egykor Gottwaldnak kölcsönadta a sapkáját. Szégyenlős szerelmesek fogták egymás kezét a mozivásznakon, a házastársi hűtlenséget keményen megbüntették a polgártársak becsületbíróságai, daloltak a csalóányok, és Clementis holtteste az emberiség új hajnalát köszöntő harangként himbálózott előre s hátra.

És hirtelen ezeknek az ifjú, intelligens, radikális embereknek az a furcsa érzésük támadt, hogy kieresztettek a világba egy maguk teremtette szellemet, amely önálló életre kelt, többé nem hasonlított az eredetihez, és semmibe se vette kigondolót. S a fiatal, intelligens emberek kiáltozni kezdtek teremtményük után, szidalmazták, hajszolni, üldözni kezdték. Ha regényt írnék a tehetséges, radikális emberek e generációjáról, az „*Elszalasztott lehetőség üldözése*” címet adnám neki.

* * *

A történelmi események egymást utánozzák (ráadásul különösebb tehetség nélkül), ám Csehszlovákiában – ahogy én látom – a történelem példa nélküli kísérletet rendezett. Félretette a jól bevált sémát, mely szerint egy embercsoport (osztály, nemzet) felkel egy másik ellen; itt az egész nép (egy teljes nemzedék) lázadt fel saját ifjúkora ellen.

Igyekeztek becserkészni, meg akarták zabolázni az Űgyet, amelyet életre keltettek – és ez majdnem sikerült. A hatvanas években befolyásuk nőttön nőtt, 1968 elejére csak-

nem teljessé vált. Ez az a korszak, melyet *prágai tavasz*nak neveznek: az idill őrei kénytelenek voltak végigjárni a magánlakásokat és leszerelni a lehallgató készülékeket, megnyiták a határok, a hangjegyek kiszabadultak Bach nagy fűgájának partitúrájából és önállóan kezdtek énekelni. Hihetetlen volt a hangulat, igazi karnevál!

Oroszország, aki a földgolyó számára megkomponálta a mesterfűgát, nem szenvedhette, hogy a hangjegyek önálló dallamba fogjanak. 1968. augusztus 21-én félmillió hadsereget küldött Csehországba. Nem sokkal ezután kb. 120 000 cseh hagyta el a hazáját, az otthonmaradók közül kb. félmillióan kényszerültek megválni állásuktól, és végeztek fizikai munkát isten háta mögötti gyárak futószalagjainál, teherautók volánjai mögött – egyszóval olyan helyen, ahonnan az égvilágon senki sem hallotta meg a hangjukat.

S hogy e kellemetlen emlékek még az árnyéka se homályosítsa el az újraélesztett idillt, mind a prágai tavaszt, mind az orosz tankokat – vagyis a foltokat, melyek összerondították a nemzet patyolat történelmét – meg nem törtéنتté kellett tenni. Épp ezért manapság senki sem emlékezik meg augusztus 21-éről, és azoknak az embereknek a nevét, akik felkeltek tulajdon fiatalkoruk ellen, gondosan kiradírozták a nemzet emlékezetéből, akárcsak egy hibát a házi feladatból.

* * *

...Azon a napon, amikor apám meghalt, gyermekhangon felcsendülő vidám dalok zengését hallottam.

Az Elbától keletre a gyerekeket un. úttörőszervezetekbe gyűjtik össze. Vörös kendőt hordanak a nyakukban, gyűlésekre járnak, mint a felnőttek, és időnként eléneklük az Internacionálét. Van egy kedves szokásuk: vörös kendőt kötnek egy kiválasztott felnőtt nyakába; és a „tisztelőbeli úttörő pajtás” címet adják neki. A felnőttek mindezt nagyon szeretik, s

minél idősebbek, annál inkább élvezik, hogy a gyerekektől vörös kendőt kaptak a koporsójukra.

Mindannyian kaptak: Lenin és Sztálin, Maszturov és Solohov, Ulbricht és Brezsnyev, s azon a napon Husák kapta meg a magáét a prágai Várban rendezett ünnepélyen.

Azon a napon apám láza kissé felszökött. Május volt, kinyitottam a kertre néző ablakot. A szemközi házból az ünnepség televízió-közvetítése úszott felénk a virágzó almafák ágai között. Hallottuk, hogy a gyerekek magas hangon énekeltek.

(...) Hirtelen Husák hangja csendült fel az almafák között:

- Gyerekek! Ti vagytok a jövő! – és rögtön utána:
- Gyerekek, soha ne nézzetek vissza!

* * *

Ha igaz az, hogy a zene története a végéhez ért, mi maradt a zenéből? A csönd?

Dehogyan, zenéből több van, sokkal több, mint volt legfényesebb napjaiban. Árad a szabadtéri hangszórókból, a rettenetes, rémes hangfalakból lakásokban és éttermekben, a tranzisztoros rádiókból, melyeket az emberek az utcákon hordanak.

Schönberg halott, Ellington halott, de a gitár örök. Sztereotíp harmóniák, elcsépelet dallamok és ritmusok, amelyek annál hangosabbak, minél unalmasabbak; ez az, ami megmaradt a zenéből, a zene halhatatlanságából. Az emberek egymásra találnak a hangjegyek ily egyszerű kombinációiban, maga a lét hirdeti bennük diadalmasan: „Itt vagyok!”.

Nincs zajosabb, egyöntetűbb közösségtudat a léttel való azonosság puszta érzeténél. Összehoz arabot és zsidót, csehét és orosz. Egy ütemre rángatózó testek, a létezés tudatától megittasultak. Beethoven egyetlen műve sem váltott

ki nagyobb kollektív szenvedélyt, mint a gitár-állandóan ismétlődő lüktetése.

Egy napon, úgy egy évvel apám halála előtt, kettesben sétáltunk a háztömb körül, és úgy éreztük, minden zugból zene árad. Minél keserűbbek voltak az emberek, annál jobban harsogtak a hangszórók, arra szólították fel a megszállt nemzetet, hogy felejtse el szomorú történelmét, és ringassa el magát a mindennapi élet örömeiben. Apám megállt, felpillantott a berendezésre, ahonnan a zaj szerteáradt, és láttam, hogy valami fontosat akar mondani. Erősen koncentrált, hogy szavakba öntse, ami a fejében jár, és végül azt mondta lassan: „A zene gyengeelméjűsége.”

Vajon mit értett ezen? Talán a zenét, élete nagy szerelmét akarta becsmérelni? Nem, azt hiszem, azt akarta mondani, hogy létezik a zenének valamiféle ősi állapota; állapot, amely megelőzi a zene történelmét, az első feltett kérdés, elmélyedés előtti állapot, mielőtt még a motívumépítkezést és a zenei témát felfedezték volna. A zenének e kezdeti állapota (a gondolat nélküli muzsika) az emberi létben rejlő idiotizmust tükrözi. A szellem és a szív hatalmas erőfeszítésébe került, míg a zene e mélyen lappangó idiotizmus fölé emelkedett, s ez az európai történelem évszázadait átfogó gyönyörű ív hanyatlott alá, akár a tűzijátékon kilőtt rakéta.

A zene története halandó, de a gitár idiotizmusa örök életű. Napjainkban a zene visszatért ősi állapotába. Az utolsó kérdés utáni állapotba, az utolsó gondolat utáni állapotba, a történelem utáni állapotba.

Amikor Karel Gott, a cseh popénekes külföldre távozott 1972-ben, Husák megrettent. Rögvest asztalhoz ült, és személyesen írt neki Frankfurtba (ez 1972 augusztusában történt). A következő sorokat szó szerint idézem a levélből – egyetlen szavát sem én találtam ki:

„Kedves Karel,

nem haragszunk Önre. Kérjük, jöjjön vissza, mindent megteszünk, amit csak kér. Mi segítünk Önnek – Ön segítsen nekünk...”

Gondoljuk csak végig: Husák szemrebbenés nélkül hagyta, hogy orvosok, tudósok, csillagászok, sportolók, rendezők, operatőrök, munkások, mérnökök, építészek, történészek, újságírók, írók, festőművészek hagyják el az országot, de nem tűrhette, hogy Karel Gott távozzék, mert Karel Gott képviseli az emlékezet nélküli zenét, azt a muzsikát, mely örökre betemette Beethoven és Ellington csontjait, Palestrina és Schönberg hamvait.

A felejtés miniszterelnöke és a zene idiótája egymáshoz tartozik. Ugyanazon az ügyön fáradoznak. „*Mi segítünk Önnek – Ön segítsen nekünk...”* Egyikük sem létezhet a másik nélkül.

* * *

Rég ledöntött szobrok árnyai lengték körül az emelvényt, melyen a felejtés miniszterelnöke állt vörös kendővel a nyakában. A gyerekek tapsoltak és a nevét kiáltották. Nyolc év telt el azóta, de még mindig hallom a hangját, ahogyan a ringó almafák között szállt felém.

„Gyerekek, ti vagytok a jövő”, mondta, és most már tudom, nem úgy értette, ahogyan első hallásra tűnik. Nem azért a gyerekeké a jövő, mert egy napon felnőttek lesznek, hanem azért, mert az emberiség halad egyre inkább a gyerekkor felé, mert a gyermekkor a jövő szimbóluma.

„Gyerekek, soha ne nézzetek vissza”, kiáltotta, és úgy értette, ne hagyjuk összeomlani a jövőt az emlékezet súlya alatt. A gyerekeknek ugyanis nincs múltjuk, s egyedül ez a titka mosolyuk bájos ártatlanságának.

A történelem múltó változatok egymásutánja, az örök értékek viszont a történelmen kívül léteznek, megváltoztathatatlanok és nincs szükségük az emlékezetre. Husák az örök-kévaló elnöke, nem a mulandóé. A gyerekek pártján áll, és a gyerekek képviselik az életet – az élet, ami nem más, mint *látni, hallani, enni, inni, vizelni, üríteni, vízbe bukni, figyelni az égboltot, nevetni és sírni.*

Miután Husák a gyerekeknek tartott beszéd végére ért, Karel Gott lépett az emelvényre és énekelt. Husák olyannyira megindult, hogy patakozottak a könnyek az arcán, és mosolya, amely mindent beragyogott, összemosódott ezekkel a könnyekkel. A szivárvány ritka csodája fogja át e pillanatokban Prága egét.

A gyerekek felnéztek, megpillantották a szivárványt, nevetni és tapsolni kezdtek.

A zene idiótája befejezte a dalt, és a felejtés miniszterelnöke karjait kitarva felkiáltott:

– Gyerekek, élni – az maga a boldogság

Párizs

Milan Kundera

Budapest

Bundula István fordítása